

Ersade palvepäeva. Juba 7. sajandil olid mordvalased lahknunud mokšadeks ja ersadeks. Mokšad elasid Mokša ja Tena jõe valgalal, ersad neist loodes, Oka kesk- ja ülemjooksul, samuti Rjazani ja Arzamassi aladel. 12. sajandil algas idaslaavlaste sissetung, 1239. aastal jõudsid sinna tatarlased ja mongolid. Osa rahvast ehk ersad pagesid metsadesse, aga teine osa, mokšad, liitusid mongoli sõdalastega ja siirdusid läände

Millistes loodusoludes elavad soome-ugri rahvad?

Soome-ugri ja samojeedi rahvaste päralt oli varem Euraasias ulatuslik piirkond, kuid veel nüüdisajalgi elavad nad suurtel metsa-, rohtla- ja tundraaladel.

Ott Kurs

Kui metsamaastikus siirduti ühest paigast teise aeglaselt ja ammu, siis rohtlatasandikel liiguti kiirelt edasi.

Madjarite maad. Teistest ugri hõimudest eraldunud madjarid ehk ungarlased liikusid metsavööndi rajalt lõunasse ja läände ning siis Kama ja Uurali jõe vahelisse künklikku rohtlasse, mis sai hilisemal ajal

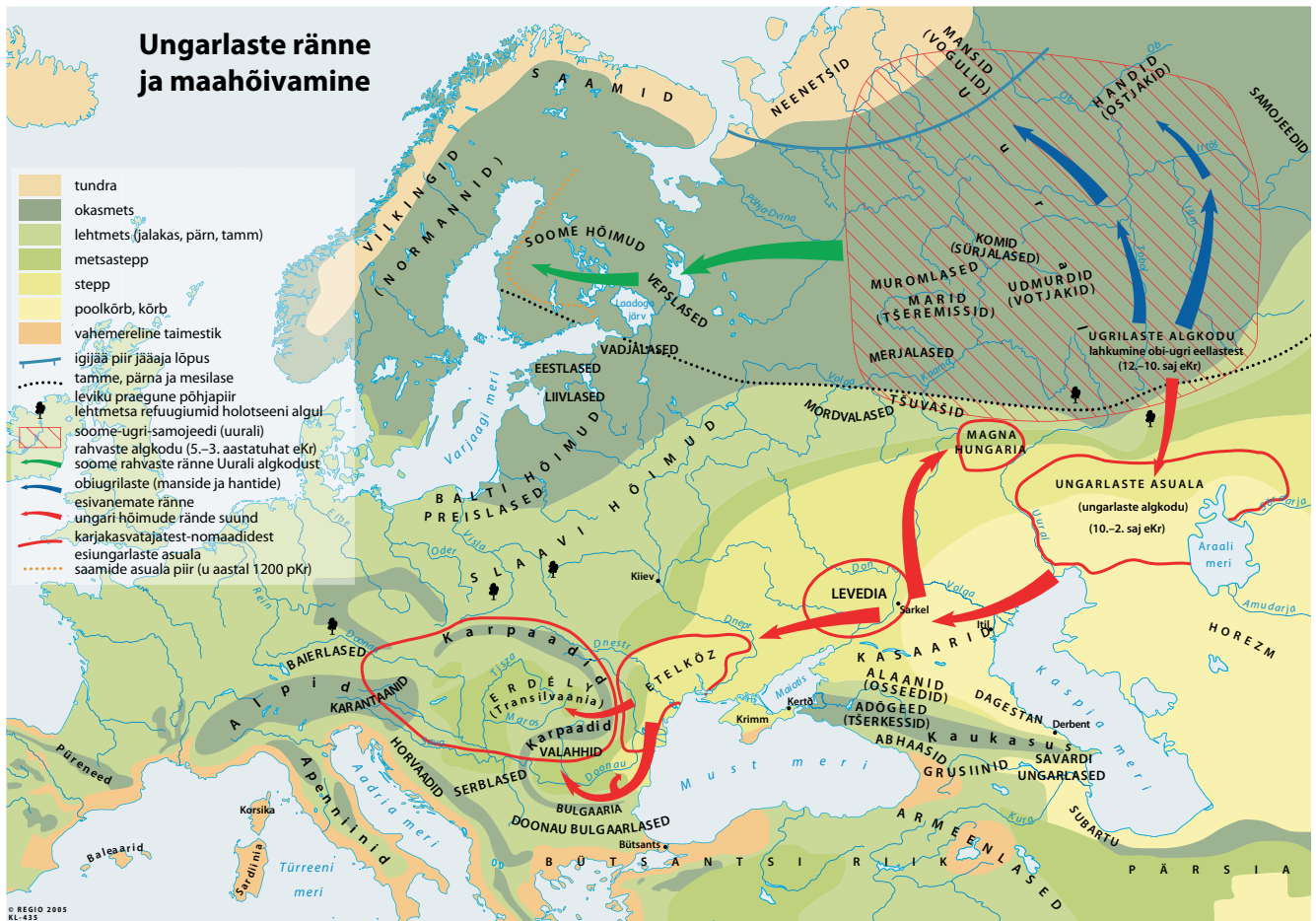
nime *Magna Hungaria*. 5. sajandil jätkati liikumist edela ja lääne poole. *Magna Hungaria*'sse jäänud hõimud said hiljem baškiiri rahva osaks. Peatunud Doni ja Kubani vahel, hõivasid madjarid 9. sajandil ala *Levedia* Donist läänes, pärast seda aga Dnepri ja Doonau vahemiku ehk jõgedevahe- miku *Etelköz*.

Aastal 895 ületas seitse hõimu pealik Árpádi juhtimisel Karpaadi mäekurud ja jõudis Doonau (*Duna*) ja Tisza madalikule, millest sai nende

viimane kodumaa *Magyarország*. 400 000 ungarlast rajas seni püsi- asustuseeta rohtla ehk pusta (*puszta*) ja hõredalt rahvastatud Karpaatia äärealadele riigi, mis tõusude ja langustega püsis Austria-Ungari kaksikriigi koosseisus kuni esimese maailmasõja lõpuni.

Aastal 1910 elas Ungari kuningriigis 18,3 miljonit inimest, sh 10 miljonit ungarlast. Kuningriigi 282 000 km² suurusest päris-Ungarist jätsid võitjariigid Trianoni lossis alles vaid 7,6 miljoni elanikuga köntja 93 030 km² suuruse Ungari, mille elanike arv on praegu umbes 10 miljonit.

Ülesharitud tasandik Alföld hõlmab riigist 52 000 km². Alföldist põh-

jas asub Põhja-Ungari keskmäestik, mille kõrgeim tipp on 1015 meetri kõrgune Kékes. Doonaust läände jääva Dunántúli põhjaosas kerkib umbes 8000 km² künklik Kisalföld ehk Väike Alföld. Keskosas kerkib Bakony, mille kõrgus on kuni 709 meetrit, ja lõunas Mecseki mäestik kõrgusega kuni 682 meetrit.

Ungaris on keskmine temperatuur jaanuaris -1 °C, juunis 22 °C, sajab keskmiselt 610 mm aastas. Vähestest järvedest on tuntuimad 591 km² Balaton ja Austria piiril asetsev Neusiedler ehk Fertő. Maavaradest leidub rohkesti boksiti, pruunsütt ja ligniiti, vähem kivisütt, naftat ja maagaasi.

Teiste ugrilaste ja samojeedide maad. Metsavööndi teised ugrilased ja samojeedid liikusid eri ilmakaartesse.

Ugri hõimud kodunesid metsases ja soises Obi jõgikonnas, kus 1930. aastal loodi Ostjaki-Voguli rahvusringkond, mis 2003. aastal sai nime Handi-

Mansi Jugra autonoomne ringkond. See võtab enda alla 534 800 km².

150–300 meetri kõrgusel tasandikul sajab aastas 440–610 mm, talvel on pikalt külm (kuni -60 °C), lühikesel suvel võib olla sooja 37 °C. Nafta ja gaasi ammutamisest saadud tohutud

Tööstuse ja linnade kasvu tõttu jääb põliselanikele järjest vähem võimalusi tegelda tavapärase jahinduse, kalanduse ja karjandusega.

tulud võimaldavad arendada rahvastikust ainult 2% hõlmavate hantide ja manside kultuuri. Tööstuse ja linnade kasvu tõttu jääb aga põliselanikele järjest vähem võimalusi tegelda tavapärase jahinduse, kalanduse ja karjandusega.

Samojeedi rahvad elavad eriti suurel alal: Jamali-Neenetsi ringkond hõlmab 769 250 km². 2006. aastal

kaotatud Dolgaani-Neenetsi ehk Taimõri pindala on 862 100 km² ja Neenetsi autonoomsele ringkonnale kuulub 176 700 km².

Kuid see tundra ja külmakõrb on väga rikas. Jamali poolsaare maailma suurimad gaasimaardlad kätkevad 90% ja naftamaardlad 12% Venemaa varudest. Euraasia põhjapoolseimal poolsaarel Taimõril on 600 meetri paksune igikelts, keskmine temperatuur talvel -35 °C ja Bõrranga mägedes suvel ainult 0,8 °C. Sellel poolsaarel leiduvat maagaasi ja kivisütt, vase- ja niklikaaki ning koobaliti töödeldakse Norilskis, mis paistis minevikus silma suurte vangilaagritega. Vähem rikkas Neenetsi ringkonnas saavad põliselanikud mõnevõrra vabamalt tegelda oma traditsioonilise majandusega.

Permlaste maad. Lõunast algav maismaakoridor, mis jääb Urali mäestikust läände, oli ka viimasel jääajal elamiseksõhulik. (jätkub lk 22)

Kui palju meie sugulasrahvaid veel alles on? Kus nad elavad?

Oma riik

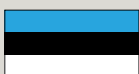
Ungarlased on suurima rahvaarvuga soome-ugri rahvas: **14,5 miljonit** inimest.

Ligi 3,5 miljonit ungarlast elab vähemusrahvusena naaberriikides Rumeenias, Slovakkias, Ukrainas, Serbias ja Horvaatias.

Soomlased on rahvaarvult teine soome-ugri rahvas ungarlaste järel.

Soomlasi oli 2017. aasta andmetel maailmas **5 516 224**.

Eestlasi on kogu maailmas kokku **veidi üle ühe miljoni**.

Statistikaameti täpsustatud andmetel elas tänavu 1. jaanuari seisuga Eestis 909 552 eestlast.

Eestlasi elab ka Soomes, Kanadas, USA-s, Rootsis ja Venemaal, kokku umbes 20 000, ning Austraalias ja Inglismaal, kokku ligikaudu 10 000.

Praktiliselt hääbunud

Liivi keele oskajaid on praegu ainult mõnikümme ja nendelgi ei ole liivi keel emakeel. Siiski peab end liivlaseks umbes **200** inimest, kellest enamik elab Riias, Ventspilis ja Kūolkas.

Teadlaste hinnangul elas 12. sajandil umbes 15 000 – 28 000 liivlast.

Venemaa föderatsioonis

Karjalasi oli 2010. aasta rahvaloenduse järgi **60 815**, aga 2002. aastal 93 444. Aastal 1989 oli karjalaste arv kiiresti vähenenud, eelkõige venestumise ja negatiivse iibe tõttu.

Isureid oli Venemaa 2010. aasta loenduse järgi **266**. aastal 2002 oli neid 327. Isuri keele oskajaid on selle ajaga jäänud 66% vähemaks: 2002. aastal oli isuri keele rääkijaid 362, aga 2010. aastal 123. Aastal 1989 elas Venemaal 449 isurit, kellest 41,9% pidas emakeeleks isuri keelt.

Hinnanguliselt on **saamide** arv **50 000 – 100 000**. Täpset statistikat ei ole võimaldanud koostada saamide elukohariikide rahvaloendusmeetodid. Venemaal oli 2002. aasta rahvaloenduse järgi 1991 saami, 2010. aastal oli neid 1771. Saami keele valdajate arv vähenes samal ajavahemikul 785-lt 353-ni. Saami keel on seega üks kiiremini hääbuvaid urali keeli Venemaal.

Foto: Ocvree VI

Vepsulasi oli 1940. aastatel 30 000 – 40 000, ent 1989. aastaks oli järele jäänud 12 501. Aastal 2010 korraldatud rahvaloenduse andmeil elas Venemaal **5936** vepslast, 2002. aastal oli vepsulasi 8240. Vepsa keele rääkijaid oli 2010. aastal 3613 ning 2002. aastal 5753.

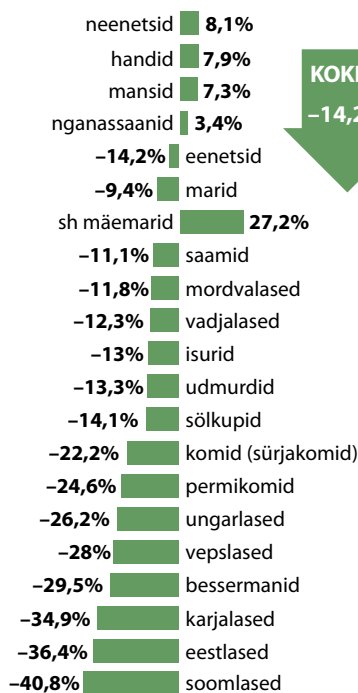
2010. aasta rahvaloenduse andmeil elas Venemaal **64 vadjalast**, 2002. aastal oli neid 73, seega vähenes nende hulk 12,3%. Vadja keele rääkijaid oli 2010. aastal 68.

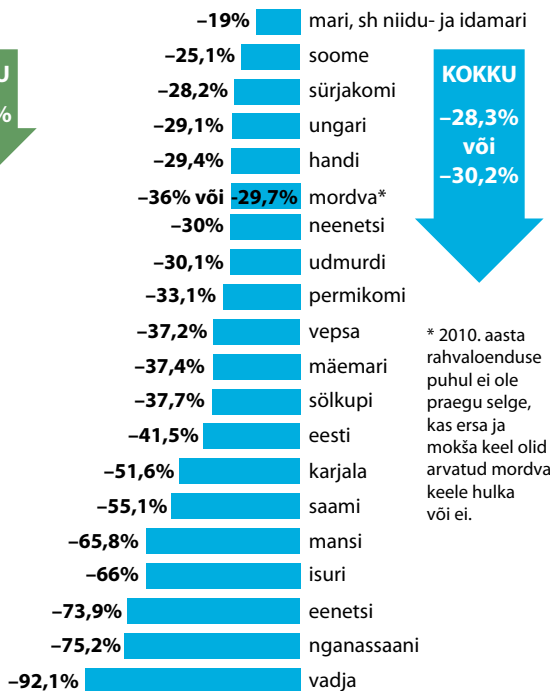
Foto: Robin van Mourik

Soome-ugri ja samojeedi rahvad Venemaal 2002–2010

Rahvaarvu muutus

Keele valdajate arvu muutus

* 2010. aasta rahvaloenduse puhul ei ole praegu selge, kas ersa ja mokša keel olid arvatud mordva keele hulka või ei.

Dudinka Jenissei jõe ääres

Samoeedi rahvad on neenetsid, eenetsid, nganassaunid ja sõlkupid. **Neenetsi** keelt kõneleb **31 311** inimest.

Eenetsi keelt oskab **119** inimest, **nganassaani** keelt tarvitab **505** ja **sõlkupi** keelt **1641** inimest.

Sõlkupi vanaema

Foto: Irina Kazanskaja

Komid

2010. aasta rahvaloenduse järgi elas Venemaal **156 099 sürjakomi** ja **63 106 permikomi**, 2002. aastal oli neid vastavalt 293 406 ja 125 235 ning 1989. aastal 336 309 ja 147 269. Mõlema komiharu arvukus on märgatavalt vähenenud Venemaa demograafilise kriisi ja venestumise tõttu.

Foto: Ninaras

Foto: Aleksandr Grošjev

Mansimaa

Hantide rahvaarv on viimasel ajal veidi suurenenud. 2010. aasta Venemaa rahvaloenduse järgi oli hante **30 943**, aga 2002. aastal oli neid 29 000, liisandunud on 7,9%. Handi keelt rääkis 2002. aastal 48% ja 2010. aastal 31% hantidest.

Mansid oli 2010. aasta Venemaa rahvaloenduse andmetel **12 269**, aastal 2002 oli neid 11 432. Emakeelt oskab mansidest ainult väike osa: 2010. aastal 938.

Udmurdid

Foto: Yakshurik

Udmurte elas 2010. aasta rahvaloenduse andmetel Venemaal **552 299**, ent 2002. aastal oli neid veel 636 906. Aastal 2002 rääkis 73% udmurtidest udmurdi keelt.

Foto: Heiko Kruusi

Marimaa

Marisid oli 2010. aasta Venemaa rahvaloenduse andmetel **547 605**, aastal 2002 oli neid 604 000. Mari keelt pidas 2002. aastal emakeeleks 464 000 inimest. Teiste soome-ugri rahvastega võrreldes on marid oma emakeele kõige paremini alal hoidnud.

Venemaa 2010. aasta rahvaloendusel määratles end **mordvalasena 744 236** inimest, neist 84 407 märkisid oma rahvuseks täpsemalt ersa ja 49 625 mokša. Ent 1989. aasta andmeil oli mordvalasi samal territooriumil märksa rohkem: 1 072 939.

Ersa pulm

Foto: Katkalevks

2010. aasta rahvaloenduse põhjal ei ole selge, kas **ersa** ja **mokša** keel on arvatud mordva keele hulka või mitte. 2002. aastal peeti ersa ja mokša keelt mordva keeleks, ehkki mordva keelt ei ole tegelikult olemas. Selle ebaselguse tõttu kõigub ka keelte valdajaskonna vähenemise hulk protsentides nii mordvalaste puhul kui ka kokkuvõttes.

Allikas: MTÜ Fenno-Ugria asutus, www.fennougria.ee

Hiljem sai see permi, s.o udmurdi ja komi hõimude kodumaaks.

Pikka aega votjakiteks kutsutud udmurtide valduses oli künkliku Kamamaa tasandiku lõunaosa kuni Kama ja Vjatka jõe läteteni, kuid 16. sajandil alanud vene kolonisatsioon hõivas selle maavaradelt rikkad ja põllunduselt väärtuslikud maad.

1920. aastal loodud Votjaki autonoomses oblastis elas 78% udmurtidest. 1934. aastal sai oblastist autonoomne vabariik, mille piire pisut laiendati. Praeguse Udmurdi vabariigi suurus on 42 061 km². Selle lõunaosas asuvad Možga ja Sarapuli kõrgustik, lääneosas kohati soostunud Kilmezi madalik, põhjaosas aga Ülem-Kama kuni 330-meetrine kõrgustik. Valitseb mõõdukalt mandriline parasvöötme ilmastu, kus talv on külm (jaanuaris –14 kuni –16 °C) ja suvi küllaltki soe, sest juulis on 17–19 °C, sademeid tuleb aastas 400–600 mm.

Udmurtia kirdeosas asub Kama jõe läte. Kama jõgikonda kuuluvad Vjatka (*Vatka*), Siva, Iži, Tšeptsa (*Tšuptsi*) ja Kilmezi jõgi. Kaguosas voolava Kama lõik on laevatatav. Loodusvaradelt rikka (nafta, kivi- ja pruunsüsi, puit, turvas, kvartslüiv, savi ja lubjakivi) ning soodsa ilmastiku ja mullastikuga Udmurtia on tööstus- ja põllumajandusmaa, mida siiski doteerib Venemaa föderatsioon. Nõukogude aja esimesil kümnendeil oli Udmurtias palju vangilaagreid.

Maismaakoridori keskosa metsased kõrgustikud ehk *parma*'d ja lagendikud Kama ning selle lisajõgede Inva, Kösva jt ääres said kodumaaks komi hõimudele, kes tähistavad loodust sõnaga *võrva*, kus *võr* on 'mets', *va* 'vesi'. 1925. aastal loodi lõunapoolsete komilaste asualal Permikomi rahvusringkond, mille piire on hiljem mitmes järgus laiendatud, viimane kord 1959. aastal. See oli seotud Kama veehoidla rajamisega. 32 876 km² laiuv, ent majanduslikult nõrk Permikomi ringkond sai 2005. aastal maavaradelt rikka Permi krai osaks. Permikomis valitseb külma ja lumise talve ning lühikese suvega mandriilmastu: jaanuaris on

keskmiselt –15,7 kuni –16,7 °C, juulis 17,6–17,3 °C, sajab 500–550 mm aastas. Põhiline loodusvara on kuuse- ja männimetsad, 5% maapinnast on soostunud.

Permikomist põhja pool on ulatuslikud alad. Selles piirkonnas, Jäämere suunas voolavate jõgede ääres ja lähedal, elavad sürjakomid. 1921. aastal loodi seal Sürjani autonoomne oblast, 1936. aastal Komi autonoomne vabariik, millest lõpuks sai 1992. aastal Komi vabariik (416 774 km²). Komi keskosa läbib Timaani kõrgustik (kõrgus kuni 463 meetrit), äärmist lõunaosa aga Põhja-Uvaali kuni 294-meetrine kõrgustik, idas paikneb kuni 1894-meetrine Uurali mäestik. Mandriilmastut iseloomustab lühi-

ke suvi, juulis tõuseb temperatuur 13 kraadini, ja pikk talv, jaanuaris näitab kraadiklaas –18 °C, sajab 700–1500 mm aastas.

Petšora ja Mezeni ning Dvina lisajõe Võtšegda (komi keeles *Ežva*) ääres laiuvad madalikud. Kuna Komis ammutati, kaevandati ja töödeldi rohkest loodusvarasid, s.o naftat, kivisütt, puitu, boksiiti jm maake, kujunes sellest vabariigist üks Venemaa tähtsaimaid piirkondi, kuid samas muutus suuresti maastiku ilme. Nõukogude ajal oli Komis rohkesti vangilaagreid.

Komide juhid püüdsid 1920.–1930. aastail Komi vabariiki ja Permikomi ringkonda mitmel korral ühendada *Komi mu*'ks ehk Komimaaks, kuid edutult. Viimase

◀ Mäemari, Tšalomaiko külatänav. Marij Eli vabariigi lääneosa hõlmab kohati soine Mari madalik, millest lõunas, Volga jõe taga, on mäemari dega asustatud kuni 190 meetri kõrgune Volga kõrgustiku jätk

Marij Eli vabariigi piir. Idaosa läbib põhjast lõunasse kuni 275 meetri kõrgune Vjatka kõrgustik, millest kahele poole jääb jõeorgudest liigestatud lainjas tasandik

Ileti jõgi Marij Eli vabariigis. Jõe pikkus on 204 kilomeetrit, tal on 11 lisajõge, Ilet suubub Kuibõševi veehoidlasse

sellekohase ettepaneku tegi 1961. aastal Valentina Vitjazeva (1919–2010), lahkmetaguste tšuudide (Vene kroonikate чудь Заволочья) ja komide järglane, hilisem Sõktõvkari ülikooli rektor (1972–1987). Et kava teoks teha, tulnuks kõigepealt rajada raudtee Komi pealinna Sõktõvkari ja Permikomi keskuse Kudõmkari vahele, ent keskvõimud ei pidanud seda vajalikuks. Komide ühendamisel tekitanuks Komi vabariigi suured tööstuskeskused nõudluse Permikomi põllumajandustoodete järele. See virgutanuks Permikomi arengut, mida Permi krai koosseisu kuulumine aga ei tee, sest põllumajandust arendatakse krai soodsama ilmastuga aladel.

Marij El ja Jul. Permi rahvaste lääne-naabrid on Kesk-Volgamaa põliselanikud marid, kelle kodumaad läbib Volga jõgi (*Jul*). 8.–9. sajandil ulatus maride asuala idas Kazanka jõeni ning põhjas Vetluga ja Jugi jõe veelahkmeni. Tihedam mari asustus koondus Volga paremkaldale. 11.–12. kujunesid välja mäemariid (*kurõk-mari*) ja niidu- (*olõk-*) ehk metsamarid (*kožla-mari*) ning 17.–18. sajandil ümberasunuist idamarid (*üpõ-mari*). Enne Venemaaga liitmist kuulus Marimaa (*Marij El*) Volga-Bulgaaria, Kuldhordi ja Kaasani khaaniriigi koosseisu.

Venemaal olid tšeremissideks kutsutud maride maad jaotatud Kaasani, Nižni Novgorodi ja Vjatka kuberman-gu vahel. 1920. aastal loodi Mari auto-

noomne oblast, mille keskus hakkas 1927. aastal kandma nime Joškar-Ola, 'ilus linn'. Aastail 1921–1924 suurendati oblasti pindala, et hõlmata kompaktsid maride asulasid. 1926. aastal elas 58% marisid oma oblastis, mis 1936. aastal muudeti Mari autonoomseks vabariigiks.

Alates 1992 on 23 375 km² suuruse Marimaa ametlik nimi olnud Marij Eli vabariik. Selle idaosa läbib põhjast lõunasse kuni 275 meetri kõrgune Vjatka kõrgustik, millest kahele poole jääb jõeorgudest liigestatud lainjas tasandik. Äärmise lääneosa hõlmab kohati soine Mari madalik, millest lõunas, Volga jõe taga, on mäemari dega asustatud kuni 190 meetri kõrgune Volga kõrgustiku jätk.

Saami naine rahvakunstifestivalil rahvusliku mustriga jalatseid ja muud käsitööd müümas

Keskmine temperatuur on Mariemaal jaanuaris $-13\text{ }^{\circ}\text{C}$, juulis $+19\text{ }^{\circ}\text{C}$, sajab 450–550 mm aastas. Umbes pool pindalast on kaetud metsaga. Puude hulgas kasvava nulu (*nulgo*) nimetus on võetud üle eesti keelde. Edelaosa metsastepis on säilinud tamme- ja pärnasalusid. Majanduselt on Marimaa Venemaa nõrgemaid piirkondi.

Mordvalased metsa ja rohtla piiril.

90 000 km² suurune Muinas-Mordva asus Oka, Volga ja Sura jõe vahel, lõunapiir kulges mööda metsaalsid. Juba 7. sajandil olid mordvalased lahkenud mokšadeks ja ersadeks. Mokšad elasid Mokša ja Tena

jõgikonnas, ersad neist loodes, Oka kesk- ja ülemjooksul, samuti Rjazani ja Arzamassi aladel. 12. sajandil algas idaslaavlaste sissetung, 1239. aastal jõudsid sinna tatarlased ja mongolid. Osa rahvast ehk ersalased pagesid metsadesse, aga teine osa, mokšad, liitusid mongoli sõdalastega ja siirdusid läände. Kui Kaasani khaaniriik liideti Venemaaga, hakkas mordvalasi liikuma kaugemale lõuna ja ida poole, nii et juba 19. sajandi keskel elas vaid pool rahvast vanal kodumaal.

Edaspidi suurenes mordvalaste hajutus veelgi. Kui 1928. aastal loodi rahvusringkond, siis selle elanikest oli mordvalasi napilt kolmandik. Ka pärast mordva asulate

liitmist ja 1930. aastal autonoomne oblasti loomist oli selle elanikest mordvalasi ainult 38,4%. 1934. aastal tehti oblastist 24 932 km² suurune Mordva autonoomne vabariik, kuid endiselt elas selles vaid kolmandik kõigist mordvalastest. Nõukogude ajal tegutsesid Mordvas vangilaagrid. Tänapäeval kannab territoriaalüksus Mordva vabariigi nime.

Mandriilmastuga Mordvas on jaanuari keskmine temperatuur $-9\text{ }^{\circ}\text{C}$, juulis $+18\text{ }^{\circ}\text{C}$. Lääneosa on võrdlemisi metsane tasandik, kesk- ja idaosa aga kuni 325 meetri kõrgune künklik ja metsavaene piirkond. Aastas sajab vaid 450–500 mm, kuid suvised hoovihmad on tekitanud kesk- ja idaosas pinnase ärakannet ning rohkesti jäärakuid ja uhtorge.

Suurtest jõgedest on Mokša madal ja rahuliku vooluga, Sura aga sügav ja kiirevooluline. Mordval puuduvad märkimisväärsed maavarad. Hoolimata mitmesuguste masinate tootmisest on Mordva majanduslik areng jäänud tagasihoidlikuks.

Läänemeresoomlaste maad. Uuemate uurimuste [1] kohaselt hargnesid Volga keskjooksu, Oka ja Moskva jõe alal kujunenud läänepoolsed soomeugrilased – läänemeresoomlaste ja saamide esivanemad – kaheks: üks osa jõudis idapoolsesse Fennoskandiasse, teine aga Läänemere äärde. Fennoskandias ning sellest lõunas ja kagus kujunesid välja saamid (minevikus laplased), soomlased, karjalased, isurid ja vepsalased, Läänemere ääres aga liivlased, eestlased ja vadjalased.

Pärissoome, häme ja karjala hõimudest kujunes soome rahvus, kes 1917. aastal rajas oma 382 801 km² suuruse riigi. Teise maailmasõja ajal kaitses Soome vabariik oma vabadust ja kaotas Eesti-suuruse maa-ala. Praegusajal kuulub 338 449 km² suurune ja 5,5 miljoni elanikuga Soome kõrgelt arenenud maade hulka. Lõunapoolse Soome ilmastu meenu tab meie oma, kuid erinevalt Eestist on Soomes Fennoskandiale iseloomulikult kristalsed kivimid maapinna lähedal ning kobedate setetega pin-

nakate ainult kahe-kolme sentimeetri paksune ja kivine.

Idapiiril tõuseb kuni 470 meetri kõrgune Maanselkä, läänes kuni 235-meetrine Suomenselkä kõrgustik. Soome Lapimaa ulatub Skandinaavia mäestikuni, mille kõrgeim koht 1328-meetrine Halti. Järvi on kokku 168 000. Enim veekogusid on Järve-Soomes, nende hulgas on ka Peipsist suurem Saimaa järvistu (4377 km²) ja 104 meetri sügavune Päijänne (1065 km²). Loodusvaradest on tähtsaimad apatiit, koobalt, plaatina, kuld, vase-, nikli-, tsingi- ja kroonimaa ning puit.

Karjalaste algkodu asub Karjala maakitsusel, mis tänapäeval on Venemaa Leningradi oblasti osa. 1920. aastal Karjala töörahva kommuunina loodud 180 520 km² suurune Karjala vabariik paikneb Soomest idas. Kõrgeim koht, 577 meetri kõrgune Nuorunen, asub Maanselkä kõrgustikul Loode-Karjalas. Ilmastu on mõnevõrra karmim kui Soomes. Karjala piiresse jääb osa Laadogast ja Äänisjärvest. Rohketest muudest järvedest on suurimad Uikujärvi (karjala *Uigarvi*; 1140 km²), Tuoppajärvi (986 km²), Pääjärvi (943 km²), Seesjärvi (815 km²), Vodla (322 km²), Säämäjärvi (*Seämärvi*; 266 km²) ja Kuittijärved (257 km²).

Loodusvaradest on tähtsaimad rauamaak, titaan, vanaadium, molübdeen, väärismetallid, teemandid, vilk, ehituskivid ja puit. Karjalat läbib aastail 1931–1933 vangide tööjõuga rajatud Valge mere – Läänemere 227 kilomeetri pikkune kanal. Viimasel ajal on Karjala majanduse areng seisakunud.

Karjala maakitsuse lõunaosas ning Neva (sama mis meie Nõva) lisajõe Inkere (Ижора) ääres kujunes omaette rahvaks karjalaste osa, keda tänapäeval tuntakse isuritena. Nende maale – Ижорская земля, siis *Ingermanland*, Ингерманландия – rändas rohkesti inimesi Äyräpää kihelkonnast ja Savost. Nende järgmisi põlvkondi tunti ingerisoomlastena. Ajaloolise Ingerimaa (15 000 km²) põhjaosa loodus sarnaneb Soome ja Karjala loodusega, lõunaosa aga Eesti

Tveri karjalaste muuseum Lihhoslavlis

omaga. Põhjas asuv kõrgeim koht on 203,7 meetri kõrgune Lempaala (Лемболово), lõunas aga 175,9 meetri kõrguseni küündiv Ingeri kõrgustik. Praegu on Ingeri Leningradi oblasti keskosa.

Vepslaste ajalooline kodumaa asub kuni 304 meetri kõrgusel Vepsa kõrgustikul (vepsa *Vepsän ülüz*) ja selle ümbruses ning Äänisjärve edelaran-

Fennoskandia põhjaosa tuntakse põliselanike saamide vana nime järgi Lapimaana.

nal. Suuresti Lõuna-Eestit meenutav Vepsamaa on tänapäevaks elanikest peaaegu tühjenenud. Palju pole järel ka lõuna pool asuvast Tveri Karjalast, kus 1930. aastail olid rahvusrajoonid ning isegi 5769 km² suurune ja 170 000 elanikuga Karjala rahvusringkond.

Lapimaa, saamide kodumaa. Fennoskandia põhjaosa tuntakse põliselanike saamide vana nime järgi Lapimaana. See on jõeorgudest ja mäekurudest läbitud kõrglava. Norra, Rootsi, Soome ja Venemaa vahel jagatud Lapimaa kõrgeim osa on Skandinaavia mäestik, mis madaldub astmeliselt Norra ja Barentsi mere poole. Vene ehk

Koola Lapimaa ümaraks kulutatud mägedest on kõrgeimad Hibiini, Lujávri (Lovozero) ja Montše tundrud.

Jäävabal rannikul valitseb pehme ja lumevaene talv, kuid merest kaugematel aladel on talv karmim (temperatuur –12 kuni –16 °C), pikk ja tuuline. Suvi on lühike, jahe ja vihmane. Lapimaa rohketest jõgedest on tuntuimad Piteälven, Luleälven, Kalixälven, Tornio, Teno, Kemi, Oulujoki, Ivalojoeki ja Tuloma. Soome Lapimaal asub 1084 km² suurune Inari järv, Koola Lapimaal aga Imandra (876 km²), Umpjavr (422 km²), Lujávri (200 km²) ning saamide püha järv Seitjavr. Tundras kasvavad samblikud, käabuskesed ja pajud, marjadest leidub rohkesti murakaid, mustikaid ja sinikaid.

Saamid on veel enamuses Soome Utsjoki (*Ohcejohka*) vallas, Põhja-Norra tundruvööndis ja Varangeri fjordi sopis ning mitmel pool Põhja-Rootsis. Pool saamidest elab Norras, arvukuselt järgnevad Rootsi, Soome ja Venemaa saamid. Nende kui põlisrahva õigused on tagatud kolmel Põhjamaal, kus toimib Saami parlament. ■

1. Lang, Valter 2018. Läänemeresoome tulemised. Tartu Ülikooli kirjastus, Tartu: 204–205.

Ott Kurs (1939) on Eesti geograaf, etnoloog, turkoloog ja fennougrist, Tartu ülikooli emeritprofessor.